

EBREJA TĒLS LATVIEŠU LITERATŪRĀ

Darba autore:

Laura Melne,
Latvijas Universitātes Vēstures un filozofijas fakultātes
Vēstures maģistra studiju programmas 1. kursa studente

Rīga: 2017

SATURS

IEVADS.....	3
1.EBREJI - LATVIEŠU LITERATŪRAS TĒLI	4
2.EBREJU IEKŠĒJO ATTIECĪBU UN TRADĪCIJU ATSPoguĻojums	9
3.EBREJU UN LATVIEŠU ATTIECĪBU ATSPoguĻojums	15
SECINĀJUMI	20
AVOTU UN LITERATŪRAS SARAKSTS.....	21

IEVADS

Ebreju klātbūtnes sākums Latvijas teritorijā tiek datēts jau ar 13. gadsimtu, taču pastāvīga to apmešanās - ar 16. gadsimta vidu pēc Livonijas sabrukuma. Laika gaitā pieauga gan ebreju skaits, gan to loma sabiedrībā, īpašu ievērību gūstot ekonomikas jomā – tirdzniecībā. Plaši pārstāvēti tie bija arī amatniecībā, daļa kļuva par krogu nomniekiem. Ebreju profesionālā darbība bija publiska, tādējādi liekot būt ciešā saistībā arī ar citu tautību iedzīvotājiem Latvijas teritorijā.

Nozīmīgs informācijas avots par latviešu attieksmi pret ebrejiem un to savstarpējām attiecībām ir latviešu daiļliteratūra. Attīstoties latviešu nacionālajai literatūrai, viens no tobrīd aktuālākajiem tās virzieniem bija reālisms, kura mērķis atspoguļot dzīvi pēc iespējas patiesāk ļauj izdarīt pieņēmumu par visnotaļ patiesu situācijas atspoguļojumu. Daiļdarbi ļauj izdarīt secinājumus arī par pašu to autoru attieksmi pret ebrejiem, turklāt ebreju tēli sastopami arī vairāku rakstnieku autobiogrāfijās, kas balstītas uz autoru un to ģimenes locekļu reālu pieredzi.

Referāta mērķis ir analizēt informāciju, ko par ebrejiem sniedz latviešu daiļliteratūras darbi, raksturojot literatūrā atspoguļoto attieksmi pret tiem.

Referāta uzdevumi:

- 1) Sniegt priekšstatu par latviešu literatūras darbiem, kuros sastopams ebreja tēls.
- 2) Raksturot ebreju iekšējo attiecību un reliģisko tradīciju atspoguļojumu latviešu literatūrā.
- 3) Raksturot ebreju un latviešu savstarpējo attiecību atspoguļojumu latviešu daiļliteratūrā.

Referātā tiek analizēta latviešu valodā izdotā daiļliteratūra, sākot ar 1787. gadu, kad izdota "Bildu ābice", līdz 1914. gadam, kas bija studiju kursa "Ebreji Latvijā I", kura ietvaros referāts tapis, hronoloģiskā robežā. Kā izņēmumi, kas neatbilst šai hronoloģiskajai robežai tiek apskatīti autobiogrāfiski vai daļēji autobiogrāfiski darbi, kas tapuši vēlāk, taču to darbība attiecas uz referātā aplūkoto laika posmu (Annas Brigaderes "Dievs, daba, darbs" (1926-1933), Pāvila Roziša "Valmieras puikas" (1937), Jāņa Jaunsudrabiņa "Baltā grāmata" (1914-1921)).

Referāts sastāv no trīs nodaļām. Pirmajā nodaļā tiek sniegts vispārējs raksturojums par daiļdarbiem latviešu valodā, kuros atspoguļoti ebreji. Otrajā nodaļā raksturotas literatūrā attēlotās ebreju savstarpējās attiecības un reliģiskās tradīcijas. Savukārt trešā nodaļa veltīta latviešu un ebreju attiecību atainojuma raksturošanai.

1. EBREJI - LATVIEŠU LITERATŪRAS TĒLI

Pirmo ebreju tēla atspoguļojumu latviešu literatūrā var datēt ar 1787. gadu, kad tika izdota Gotharda Frīdriha Stendera jeb Vecā Stendera “Bildu ābice”. Lai arī ābece pamatuzdevums ir būt mācību līdzeklim, tomēr, kā norāda literatūrzinātnieks Aleksejs Apīnis, šajā gadījumā tās “dzejas rindas jau pieder ne tikai pedagoģijai, bet arī literatūrai”¹. “Ž” burts ābecē tiek ilustrēts ar ebreja jeb, kā ierasts šo tautību dēvēt referātā apskatāmajā laika periodā, žīda tēlu – “Žīdi svētī savu svētdienu/Un apkaunē dažu kristītu”². Tomēr, kā savā disertācijā norāda filoloģijas doktore Anete Reinša-Kempbela, “Bildu ābices” teksts daļēji aizgūts no vācu ābece, tādējādi šajā gadījumā ebreji atspoguļoti atbilstoši attiecīgā laika kopējai tradīcijai.³

1790. gadā tika iespiesta Aleksandra Johana Stendera jeb Jaunā Stendera pārtulkotā un lokalizētā Ludviga Holberga luga “Kalna Jepe”, kas latviešu valodā vispirms tika nosaukta par “Lustesspēle no Zemnieka, kas par Muižnieku tape pārvērsts”, taču vēlāk ieguvusi galvenā varoņa vārdu – “Žūpu Bērtulis”. Latviešu lokalizējumā tajā darbojas arī ebreju krodzinieks Maušels⁴. Lugas oriģinālā šā tēla prototips nav ebrejs⁵, tādējādi var izdarīt pieņēmumu, ka lokalizējums veidots atbilstoši situācijai Latvijas teritorijā, izvēloties tai tipiskus tēlus, kur krodzinieks tiek asociēts ar ebreju.

Attīstoties latviešu oriģinālliteratūrai, tajā aizvien biežāk parādās arī ebreju tēli. Par vienu no pirmajiem darbiem tiek uzskatīta Ādolfā Alunāna 1874. gadā tapusī luga “Icīgs Mozus”.⁶ Kā jau vēsta nosaukums, tieši ebrejs Icīgs Mozus ir tās galvenais varonis, turklāt atspoguļots kā pozitīvs tēls, kurš atrisina visas latviešu saimnieka Abukalna mājās radušās nesaskaņas un problēmas.⁷ Anete Reinša-Kempbela norāda, ka Icīga Mozus labsirdīgais tēls ir īpaši interesants, jo citviet Eiropā šajā laikā ebreji lugās attēloti pilnīgi pretēji – kā ļaunuma personifikāciju.⁸

¹ Apīnis, A. Vai ābece vien? Grām.: Vecais Stenders. *Bildu ābice*. Rīga: Izdevniecība “Liesma”, 1977. 34. lpp.

² Vecais Stenders. *Bildu ābice*. Rīga: Izdevniecība “Liesma”, 1977. 11. lpp.

³ Reinsch-Campbell, A. *Tradition and Modernity. Images of Jews in Latvian Novels 1934-1944*. Stockholm: Stockholm University, 2008. P. 106.

⁴ Holbergs, L. *Lustesspēle no Zemnieka, kas par Muižnieku tape pārvērsts*. [B.v.: b.i.], 2000. 21 lpp.

⁵ Holbergs, L. *Žūpu Bērtulis (Jeppe): joku luga piecos cēlienos no dāņu zemnieku dzīves 18. gadu simtenī*. Valmiera; Cēsis: K. Dūnis, 1925. 48 lpp.

⁶ Stranga, A. *Ebreji Baltijā. No ienākšanas pirmsākumiem līdz holokaustam. 14. gadsimts – 1945. gads*. Rīga: LU žurnāla “Latvijas Vēsture” fonds, 2008. 339. lpp.

⁷ Alunāns, Ā. *Icīgs Mozus*. Jelgava: H. Alunāns, 1929. 40 lpp.

⁸ Reinsch-Campbell, A. *Tradition and Modernity. Images of Jews in Latvian Novels 1934-1944*, P. 109.

Ebreji vairāk nekā desmit reizes pieminēti arī pirmajā latviešu romānā – Reiņa un Matīsa Kaudzīšu 1879. gadā izdotajos “Mērnīeku laikos”. Tajā gan nav sastopams neviens konkrēts varonis – ebrejs, taču tie tiek pieminēti sarunās kā tirgotāji⁹, amatnieki¹⁰ un krodzinieki¹¹ vai arī izmantoti kā mākslinieciskās izteiksmes līdzekļi (piemēram, salīdzinājumi ar “mūžīgo žīdu”¹² vai žīdu mūžīgo izsalkumu pēc naudas¹³). Tomēr, kā norāda arī Anete Reinša-Kempbela, tas vairāk norāda uz ebreju klātbūtni sabiedrībā, ne sniedz plašāku informāciju par attieksmi pret tiem.¹⁴

19. gadsimta beigās līdzās neitrālajam un pozitīvajam ebreju atspoguļojumam parādās arī negatīvi piemēri. Viens no pirmajiem šāda veida darbiem ir Jāņa Poruka 1897. gadā publicētā skice “Mūžīgais žīds”, kas balstīta autora bērnības atmiņās. Poruks atminas situāciju, kad mājās atradies viens pats un to pārbiedējis ebreju pauninieks, kuram pamest māju likusi Jēzus Kristus svētbilde.¹⁵ Ebreju tirgotājs kā epizodisks tēls figurē arī Jāņa Poruka stāstā “Kauja pie Knipskas”, kur tas, ierodoties ar savām precēm skolā, izpelnās skolas puiku ņirgāšanos.¹⁶

Pretēja attieksme pret ebreju tirgotājiem saskatāma Rūdolfa Blaumaņa darbos. Lai arī stāstā “Trakais Izaks” ebreju tirgotājs piedzīvo sava veida atriebību iepriekš pārdotas nekvalitatīvas preces dēļ, tomēr stāsts ir komisks un bez antisemitisma iezīmēm.¹⁷ Komiski Blaumanis attēlo arī tirgotāju Ābramu, kurš darbojas četrās rakstnieka lugās: “Zagļi”, “Ļaunais gars”, “Trīnes grēki” un “Skroderdienas Silmačos”, un viņa dēlu Joski, kurš ir divu pēdējo nosaukto lugu tēls. Par to, ka Ābrams “ceļo” pa Blaumaņa lugām kā konkrēts tēls, nevis tikai prototips, liecina lugā “Skroderdienas Silmačos” sastopamā Ābrama atsaukšanās uz “Trīnes grēku” sižetu¹⁸. Salīdzinot ar pārējām lugām, “Skroderdienas Silmačos” atšķiras ar to, ka tajā blakus komiskajam parādās arī romantiskā līnija starp Joski un šuvēju Zāru, daiļdarba beigās tiem kļūstot par trešo laimīgo pāri līdzās latviešu saimniecei Antonijai, skroderim Dūdaram un kalpiem Aleksim un Elīnai, kuriem drīzumā gaidāmas kāzas.¹⁹

Ja minētajā Blaumaņa lugā jauna ebreju pāra mīlestība ir tikai viena no sižeta līnijām, tad par galveno to novelē “Žīdu meitiņa” izvēlēties rakstnieks Augusts Deglavs. Tajā notikumi

⁹ Kaudzīte, R., Kaudzīte, M. *Mērnīeku laiki*. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība, 1964. 7. lpp.

¹⁰ Turpat, 93. lpp.

¹¹ Turpat, 367. lpp.

¹² Turpat, 210. lpp.

¹³ Turpat, 230. lpp.

¹⁴ Reinsch-Campbell, A. *Tradition and Modernity. Images of Jews in Latvian Novels 1934-1944*, P. 130.

¹⁵ Poruks, J. *Jāņa Poruka rakstu izlase jaunatnei Nr.3*. Rīga: D. Zeltiņš un A. Golts, 1921. 24.–26. lpp.

¹⁶ Poruks, J. *Kauja pie Knipskas*. Rīga: J. Rozes apgāds, 1927. 9. lpp.

¹⁷ Blaumanis, R. *Kopotu raksti*, 2. sēj. Rīga: Apgāds “Cīrulis”, 1994. 33.–48. lpp.

¹⁸ Blaumanis, R. *Kopotu raksti*, 9. sēj. Aijovas Veiverlija: Latvju Grāmata, 1955. 101. lpp.

¹⁹ Turpat, 127. lpp.

risinās Lietuvas pilsētā Žagarē, kurā, kā norāda autors, “valda viscaur pilnīgi žīdu kultūra”²⁰. Novele vēsta par diviem ebreju tirgotājiem Izraelu un Leibi, kuri jaunībā bijuši labi draugi, taču laika gaitā ieguvuši atšķirīgus turības līmeņus, kas saasinājis arī viņu savstarpējās attiecības, tādējādi radot grūtības abu bērnu Meiskes un Roches mīlestībai. Augusta Deglava daiļdarbs ir īpašs, jo tajā atspoguļota tieši un tikai ebreju sabiedrība, vietējos iedzīvotājus (kurzemniekus, leišus) atstājot tikai kā epizodiskas figūras – ebreju piedāvāto preču pircējus.

Ebreju tirgotāju tēli atrodami arī Jāņa Purapuķes romānā “Savs kaktiņš, savs stūrītis zemes”. Tie vairākkārt tiek pieminēti kā tirgotāji²¹ vai amatnieki²², taču plašāk atspoguļota romāna galvenā varoņa Pētera Zelmeņa tiesāšanās ar ebreju tirgotāju Mausku, kurš tādā veidā grib piedzīt latviešu saimnieka parādu.²³

Arī 20. gadsimta sākumā izdoti vairāki darbi, kuros atspoguļoti ebreji. Kā viens no pirmajiem minams 1902. gadā tapušais Andrieva Niedras romāns “Kad mēness dilst”, kurā iezīmēts, šķiet, visnegatīvākais ebreja tēls referātā aplūkotās literatūras ietvaros. Romāna darbība risinās 16. gadsimtā pēc Livonijas kara, kad jaunais muižnieks Indriķis ceļā pie Polijas karaļa tiek nolaupīts. Šī nozieguma veicējs ir kāds jucis ebrejs, kura tālākie mērķi ir jauno vīrieti nogalināt kā atriebību par viņa trīs dēlu nāvi, pie kā vainojami kristieši.²⁴ Ebrejs savu tautu raksturo kā vampīrus, kuri sūc cilvēces asinis²⁵, tomēr, kā norāda vēstures profesors Aivars Stranga, maz ticams, ka šis ebreja – vampīra tēls šajā laikā varēja gūt atsaucību jau pietiekoši labi izglītotajā latviešu sabiedrībā.²⁶ Arī Anete Reinša-Kempbela šo ebreja tēlu mēģina skaidrot vairāk ar autora mākslinieciskajiem motīviem, lai padarītu sižetu aizraujošāku, turklāt paspilgtinātu arī galvenā varoņa labās īpašības, kas ir viena no romāna pamatidejas izpausmēm.²⁷

Ebreju tēli bieži sastopami rakstnieku bērniības un jaunības atmiņu aprakstos, turklāt, izņemot jau aplūkoto Jāņa Poruka skices “Mūžīgais žīds” gadījumu, tie lielākoties ir pozitīvu vai neitrālu attieksmi pret šo tautību demonstrējoši. Kā piemērus no 20. gadsimta sākuma var minēt Apsīšu Jēkaba stāstu “Žīds iebraucis!” (1903) un Ernesta Birznieka-Upīša stāstu “Seskiņš” (1904). Apsīšu Jēkabs savā stāstā sīki aprakstījis darbību no ebreju tirgotāja ierašanās līdz pat aizbraukšanai, akcentējot to nozīmīgumu Latvijas teritorijas lauku iedzīvotājiem, kas izpaudies

²⁰ Deglavs, A. *Žīdu meitiņa*. Rīga: Pūcišu Ģederts, 1900. 1. lpp.

²¹ Purapuķe, J. *Savs kaktiņš, savs stūrītis zemes*. Rīga: Izdevniecība “Zinātne”, 1990. 72. lpp.

²² Turpat, 61. lpp.

²³ Turpat, 98.-102. lpp.

²⁴ Niedra, A. *Kad mēness dilst*. Rīga: SIA “Vārniene”, 1992. 102.-114. lpp.

²⁵ Turpat, 112. lpp.

²⁶ Stranga, A. *Ebreji Baltijā. No ienākšanas pirmsākumiem līdz holokaustam. 14. gadsimts – 1945. gads*, 342. lpp.

²⁷ Reinsch-Campbell, A. *Tradition and Modernity. Images of Jews in Latvian Novels 1934-1944*, P. 139-140.

ne tikai kā nepieciešamo preču, bet arī kā jaunāko ziņu piegādāšana.²⁸ Tikpat simpātiskas jūtas pret sevi ebreji radījuši arī Ernestam Birzniekam-Upītim, kurš aprakstījis konkrētu ebreju tirgotāju, kas ticis dēvēts par Seskiņu un kuram izveidojušās ļoti draudzīgas attiecības bērībā, liekot vēlāk smagi pārdzīvot faktu, ka viņš nespējis iejaukties situācijā, kad viņam draudzīgais ebrejs ticis apvainots no citu latviešu puses.²⁹

Atmiņu tēlojumos par savu bērību 19. gadsimta otrajā pusē ebreji vairākkārt pieminēti arī Jāņa Jaunsudrabiņa “Baltajā grāmatā” (1914-1921) un Annas Brigaderes triloģijā “Dievs, daba, darbs” (1926-1933). Jaunsudrabiņš mājās iebraukušos ebreju tirgotājus atspoguļo kā ikdienišķu parādību, plašāk aprakstot tirgotāju Simki, kurš regulāri nakšņojis ebreju mājās un katreiz stāstījis zēnam vienu un to pašu pasaku, nelaimes brīdī saņemot arī rakstnieka mājinieku tūlītēju atbalstu.³⁰ Ar simpātijām Jaunsudrabiņš raksturojis arī ebreju skroderi Eliju.³¹ Savukārt Brigaderes attieksme nav tik viennozīmīga. Arī viņas darbā ebreju skroderi³² un tirgotāji³³ parādīti kā lauciniekiem ierastas personas, taču nereti jau ar komisku pieskaņu, reizēm arī nedaudz nievājoši. Triloģijas trešajā daļā “Akmeņu sprostā”, kurā aprakstīti rakstnieces pusaudžu gadi Jelgavas pilsētā, autorei un viņas māsa izveidojas visnotaļ draudzīgas attiecības ar kaimiņu kalponi Zāru, kura tuvākajā laikā plāno kļūt par kristieti un kristīties, lai arī Annele šo Zāras lēmumu neatbalsta³⁴.

Kā hronoloģiski pēdējais daiļdarbs gan izdošanas, gan aprakstītā laika ziņā jāmin Pāvila Rozīša romāns “Valmieras puikas”, kurā rakstnieks par pamatu izmanto autobiogrāfiskus faktus un notikumus no saviem skolas gadiem Valmierā 1905. gada revolūcijas laikā.³⁵ Šajā romānā kā parasti pilsētas iedzīvotāji, kas ne ar ko neatšķiras no pārējiem, attēloti arī vairāki ebreji, kā, drēbju un veļas tirgotāja Briljanta ģimene³⁶ vai cepurnieka Kāna dēls, kurš apmeklē Valmieras zēnu skolu, kurā risinās romāna darbība³⁷.

Ebreji latviešu valodā sarakstītajā literatūrā atspoguļoti jau kopš 18. gadsimta beigām, daiļdarbu skaitam arvien pieaugot 19. gadsimta beigās un 20. gadsimta sākumā. Lielākoties tie

²⁸ Apsīšu, J. *Raksti*, 2. sēj. Rīga: A. Gulbis, 1925. 421.-427. lpp.

²⁹ Birznieks-Upītis, E. *Kopotī raksti*, 1. sēj. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība, 1946. 174.-185. lpp.

³⁰ Jaunsudrabiņš, J. *Baltā grāmata*. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība, 1957. 89.-92. lpp.

³¹ Turpat, 154.-160. lpp.

³² Brigadere, A. *Dievs, daba, darbs*. Rīga: Zvaigzne ABC, 1997. 59.-64. lpp.

³³ Turpat, 184.-186. lpp.

³⁴ Turpat, 612. lpp.

³⁵ Kalnačs, B. Romāns par savējiem – par Valmieras puikām. Grām.: Rozītis, P. *Valmieras puikas*. Rīga: Zinātne, 1988. 29. lpp.

³⁶ Rozītis, P. *Valmieras puikas*. Rīga: Zinātne, 1988. 172. lpp.

³⁷ Turpat, 281. lpp.

parādīti kā latviešiem pieņemami un pat nepieciešami vai neitrāli personāži, nereti paspilgtinot to komiskās īpašības. Tas īpaši izteikts lugās, kas paredzētas izrādīšanai, kā mērķis varētu būt publikas smieklu izraisīšana. Tā kā tas atkārtojas regulāri, var secināt, ka tas bijis efektīvi. Daudzi darbi balstās arī pašu autoru bērnības un jaunības atmiņās, tādējādi arī ebreju attēlojums ir atkarīgs no paša rakstnieka personīgās un subjektīvās pieredzes. Tam spilgts piemērs ir Jāņa Poruka skice “Mūžīgais žīds”, kas krasi atšķiras no Ernesta Birznieka-Upīša vai Jāņa Jaunsudrabiņa darbiem. Visnegatīvāko attieksmi pret ebrejiem pauž Andrievs Niedra romānā “Kad mēness dilst”, ko varētu uzskatīt jau par antisemītisku.

2.EBREJU IEKŠĒJO ATTIECĪBU UN TRADĪCIJU ATSPoguĻojums

Lai arī ebreju apraksts latviešu literatūrā ir daudzskaitlīgs, tomēr pārsvarā tie attēloti saskarsmē ar latviešiem, kas ir arī loģiski, jo, visticamāk, rakstniekiem nebija pietiekami daudz informācijas par šo jautājumu un tie balstījās uz saviem personīgajiem novērojumiem. Vienīgais izņēmums ir Augusta Deglava novele “Žīdu meitiņa”, kuras visi centrālie varoņi ir ebreji. Tās darbība norisinās Lietuvas pilsētā Žagarē, kurā dominējošā iedzīvotāju grupa ir tieši ebreji (to par žīdu pilsētu dēvē arī Anna Brigadere³⁸) un “pret simtiem citu viens krogs un viena materiālpriču pārdotava kristīto rokās”³⁹. Turīgākie ebreji tiek raksturoti kā ļoti augstprātīgi pret ne tik nodrošinātiem savas tautības pārstāvjiem, arī gadījumos, ja starpība starp abu ienākumiem ir visnotaļ niecīga. Taču, neraugoties uz to, trūcīgākie ļoti ciena turīgākos ebrejus.⁴⁰ Mazie paunieki un amatnieki dodas peļņā uz Kurzemi, kur pavada lielāko daļu gada, Žagarē ierodoties tikai svētkos⁴¹ (Brigaderes triloģijā gan attēlots skrodera palīgs, kurš, tieši otrādi, nespēj laist garām kurzemnieku svētkus, piedaloties Ziemassvētku ķekatās⁴²). Paunieks arī viens no noveles galvenajiem varoņiem Izraels, savukārt viņa jaunības draugs Leibe attīstījis savu karjeru, nonākot turīgāko ļaužu grupā un uzturot veikalu un krogu, jo, runājot mūsdienu terminoloģijā, Leibem bijušas labas mārketinga prasmes. Savukārt Izraels bija kļuvis par kuplas ģimenes tēvu, nespējot pietiekami nopelnīt tās uzturēšanai. Tādējādi abu draudzība gadu gaitā izplēn, piemēram, Izraels ar mokām panāk, ka Leibe kļūst par viņa pirmdzimtā dēla krusttēvu, savukārt Leibe Izraelu uz savas meitas kristībām nemaz neuzaicina⁴³, līdz starp abiem izceļas konflikts naudas dēļ.⁴⁴ Atšķirības starp abiem redzamas arī vizuāli: Izraels, regulāri smago nastu nesot, ir sakņupis uz priekšu, savukārt Leibes aprakstā izcelts viņa lielais vēders, kura dēļ viņš staigāja atgāzies.⁴⁵ Laika gaitā Izraela ģimeni sāk nodrošināt viņa dēli, sākot ar Leibes krustdēlu Meiski, kuram piemīt sekmīgam tirgotājam nepieciešamās īpašības un kurš uzsāk darbu krusttēva veikalā, lai arī sākotnēji tēvs vēlējies to virzīt skrodera amatā, uzskatīdams, ka tādējādi dēlam būs labāka dzīve.⁴⁶ Pieņemot darbā Meiski, Leibe sevī izdzīvo iekšējo dialogu starp labo un ļauno sevī⁴⁷, kas

³⁸ Brigadere, A. *Dievs, daba, darbs*, 59. lpp.

³⁹ Deglavs, A. *Žīdu meitiņa*, 1. lpp.

⁴⁰ Turpat.

⁴¹ Turpat.

⁴² Brigadere, A. *Dievs, daba, darbs*, 84. lpp.

⁴³ Deglavs, A. *Žīdu meitiņa*, 4.-5. lpp.

⁴⁴ Turpat, 7. lpp.

⁴⁵ Turpat, 6. lpp.

⁴⁶ Deglavs, A. *Žīdu meitiņa*, 8.-9. lpp.

šajā novelē vairākkārt atkārtosies gan Leibem, gan Izraelam un atspoguļots arī citu autoru darbos kā ebrejiem raksturīga parādība pirms būtisku lēmumu pieņemšanas (piemēram, Ādolfa Alunāna lugā “Icigs Mozus” galvenais varonis nespēj izlemt, vai aizdot naudu atraitei Ievai, kura citādi var zaudēt savu dzīvesvietu⁴⁸, savukārt Annas Brigaderes triloģijā “Dievs, daba, darbs” pauninieks Simkus skaļi pats ar sevi apspriež, vai var palikt mājās, kurās nav neviena vīra, nebaidoties no zagļiem⁴⁹). Attīstoties notikumu gaitai, plašāks kļūst konflikts starp Izraelu un Leibi, savukārt abu bērni Meiske un Roche viens otrā iemīlas. Roche tiek raksturota kā izglītota un ļoti skaista, kas piesaista visus Žagares ebreju jaunekļus, taču viņa uzmanību pievērš tikai Meiskem.⁵⁰ Lai arī Meiske cer, ka Leibe viņu sapratīs, jo pats savulaik bijis nabadzīgs jauneklis, kurš apprecēja turīga tirgotāja meitu, tomēr Leibe ir izlēmis Rochi izprecināt daudz turīgākam vīram, lai arī meita cenšas tēvu pierunāt, ka “mīlestība nav veikals”.⁵¹ Roches attieksme pret laulību atšķiras no tēva viedokļa par ekonomisko izdevīgumu, veidojot paaudžu konfliktu, jo viņa jau kopš izglītības iegūšanas laika Šauļos bija iecienījusi lasīt mīlestības romānus un par prioritāti uzskatīja jūtas, ne aprēķinu.⁵² Šeit Deglavs cenšas parādīt naudas lielo nozīmi ebreju dzīvē, norādot gan, ka citā situācijā, kas neskartu viņas personīgo dzīvi, Rochi “kā īstu žīdu meitu” interesētu tēva aprēķini⁵³, gan Meiskes nevēlēšanās uzreiz piekrist Roches ierosinājumam precēties arī bez tēva solītās pūra naudas.⁵⁴ Taču autors arī attaisno Leibi, norādot, ka viņš patiesi vēl savai meitai laimi, taču nespēj saprast, kā viņa var būt laimīgāka ar Meiski, ne bagāto precinieku.⁵⁵ Beigas tomēr ir laimīgas, jo abi tēvi salīgst mieru un Meiske un Roche var svinēt kāzas.⁵⁶ Noslēgumā viņu kopdzīve tiek raksturota kā laimīga, turklāt, lai arī Meiskem “nauda nav mazāk mīļa kā citiem žīdiem”, viņa dārgākā manta ir sieva.⁵⁷

Līdzīga, lai arī mazāk attīstīta, sižeta līnija atrodama arī Rūdolfa Blaumaņa lugā “Skroderdienas Silmačos”, kur tirgotājs Ābrams nevēlas pieļaut dēla Joskes attiecības ar mazāk turīgo šuvēju Zāru, taču Joske cenšas izmantot katru iespēju satikt mīļoto, ar savu vezumu

⁴⁷ Turpat, 9. lpp.

⁴⁸ Alunāns, Ā. *Icigs Mozus*, 13. lpp.

⁴⁹ Brigadere, A. *Dievs, daba, darbs*, 173. lpp.

⁵⁰ Deglavs, A. *Žīdu meitiņa*, 10.-11. lpp.

⁵¹ Turpat, 22. lpp.

⁵² Turpat, 22.-23. lpp.

⁵³ Turpat, 23. lpp.

⁵⁴ Turpat, 24. lpp.

⁵⁵ Turpat, 28. lpp.

⁵⁶ Turpat, 38. lpp.

⁵⁷ Turpat, 39. lpp.

ierodoties mājās, kurās tobrīd strādā Zāra.⁵⁸ Arī šeit tēvs savu viedokli argumentē ar to, ka pelnīt un krāt ir sūri un grūti, tādēļ jāmeklē sieva ar lielu pūru, taču Joskem, līdzīgi kā A. Deglava darbā Rochei, laime ir mīlestībā, ne naudā.⁵⁹ Ābrams piedāvā Joskem naudu, lai tas dotos uz Ameriku, taču dēls izdomā viltīgu plānu – paņemt naudu, taču par to izveidot Zārai veikalu.⁶⁰ Tomēr, pateicoties Silmaču saimniecei Antonijai, arī šeit beigas ir laimīgas.⁶¹

Ebreju kopiena bijusi ļoti vienota, ko raksturo Augusta Deglava novelē aprakstītā situācija, kad tiek sagrauts pauninieka Izraela nams un pilnīgi visi pilsētas ebreji (“vecs, jauns, sirms, kroplis, vīri, sievas, bērni un kas vēl vien pie žīdu tautības pieder”⁶²) dodas viņam palīgā, lai aizturētu vainīgo. Par ebreju koleģialitāti tirdzniecībā liecina Apsīšu Jēkaba rakstītais, ka tie viens otram maizi nost nav ņēmuši jeb katrā apvidū bijis cits tirgotājs, kuram netika sastādīta konkurence.⁶³

Tirdzniecības prasmes ebrejiem tiek nodotas no paaudzes paaudzē, piemēram, ja pats veikala saimnieks nestāv tā durvīs un neaicina iekšā pircējus, tad to dara viņa pusaudžu vecuma bērni, kuru neesamības gadījumā tirdzniecībai īpaši svarīgās dienās tos mēdz aizņemt no citiem.⁶⁴ Ebreju dēli bieži ar laiku pārņēma tēva amatu, bet meitas mēdza apkalpot kroga viesus.⁶⁵ Tomēr tirgotāja, īpaši pauninieka, dzīve ir smaga, un ne vienmēr tēvi to novēl saviem bērniem. Šāds piemērs aprakstīts Ernesta Birznieka-Upīša stāstā “Seskiņš”, kurā ebreju pauninieka Seskiņa dēli ir devušies uz Ameriku. Viņš priecājas, ka dēlu dzīve tur ir daudz laimīgāka nekā bija pašam Seskiņam, izsakot pat žēlumu, ka viņa divas meitas nav dēli, jo tad arī tās varētu doties uz Ameriku vai Austrāliju⁶⁶. Laika gaitā gan visi Seskiņa bērni pamet mājas, jo brāļi atsūta ceļa naudu vecākajai māsai, bet jaunākā aizprecas uz Varšavu.⁶⁷ Vecais vīrs idealizē Ameriku, tās lielumu un spēku, kā arī ebreju iespējas un tiesības tajā, lepojas ar dēlu peļņu, bet reizē arī no tiem finansiālu palīdzību sev un sievai neprasa⁶⁸, taču bērni ar laiku to vecākiem sāk sniegt.⁶⁹ Vēlme nodrošināt saviem bērniem labāku un laimīgāku dzīvi raksturīga praktiski visiem literatūrā

⁵⁸ Blaumanis, R. *Kopoti raksti*, 9. sēj, 43. lpp.

⁵⁹ Turpat, 48. lpp.

⁶⁰ Blaumanis, R. *Kopoti raksti*, 9. sēj, 52. lpp.

⁶¹ Turpat, 126. lpp.

⁶² Deglavs, A. *Žīdu meitiņa*, 13. lpp.

⁶³ Apsīšu, J. *Raksti*, 2. sēj, 426. lpp.

⁶⁴ Deglavs, A. *Žīdu meitiņa*, 29. lpp.

⁶⁵ Turpat, 18. lpp.

⁶⁶ Birznieks-Upītis, E. *Kopoti raksti*, 1. sēj, 176. lpp.

⁶⁷ Turpat, 178. lpp.

⁶⁸ Turpat.

⁶⁹ Turpat, 184. lpp.

sastopamajiem ebreju tēviem. Kā jau minēts iepriekš, tā var nesakrist ar paša bērna vēlmēm (kā novelē “Žīdu meitiņa”) vai pat novest līdz maniakālai apsēstībai (kā Andrieva Niedras romānā “Kad mēness dilst”, kuru gan var uzskatīt par antisemītisku un maz ar realitāti saistītu darbu, taču ebreja tajā izteiktā frāze, ka “žīds tiek stiprs, kad atgriežas savu bērnu pulciņā”⁷⁰ sasauca ar citu autoru tēlu attieksmi, lai arī parasti vārdos neizteiktu), tomēr ģimene ir ebreju vērtība.

Arī amatnieki savā arodā pēcnācējus apmācīja jau no agras to bērnības. To atspoguļojis Jānis Jaunsudrabiņš, aprakstot skroderi Eliju un viņa dēlu Nosti, kurš visu dienu pavadīja līdzās tēvam viņa darbā.⁷¹ Savukārt Anna Brigadere aprakstījusi skroderi, kurš par dēlu saucis savu mācekli, lai arī abu starpā nav pastāvējusi radniecība.⁷²

Vairākkārt literatūrā aprakstītas arī šabas jeb sestdienas, kas Vecajā Derībā noteiktas atpūtai. Tajās, piemēram, ebreji nedrīkst arī izspriest sodu par izdarītu pārkāpumu.⁷³ Aprakstot ebreju tirgotājus, Apsīšu Jēkabs sniedz priekšstatu arī par to, kā tie sestdienās apmetušies kāda sava pircēja ģimenē un lūguši Dievu. Tas esot izklausījies kā rupja lielas mušas vai dundura sīkšana, reizēm arī kā dziedāšana pa naktīm vai nesaprotamu vārdu skaitīšana,⁷⁴ bet Anna Brigadere vēsta par situāciju, kad šabas viņu mājā pavadošais skroderis istabā pamatīgi nosalis, bet plīti nav kūris, jo nieku dēļ nav bijis gatavs pārkāpt bauslību.⁷⁵ Savukārt Jānis Jaunsudrabiņš, aprakstot skroderi Eliju un viņa dēlu, min, ka piektdienas vakarā tiem vajadzējis laicīgi steigties mājup, jo ticība prasījusi tiem būt mājās pirms sāk mirdzēt zvaigznes.⁷⁶ Priekšstatu par iespējam apiet ebreju reliģiskās tradīcijas iespējams gūt Augusta Deglava novelē “Žīdu meitiņa”, kurā turīgais un apsviedīgais tirgotājs Leibe ir pieņēmis darbā kristītu darbinieci, kura šabās pasniedz pircējam preci un saņem naudu (arī to ebreji sestdienās nedrīkst darīt), kamēr pats tirgotājs stāv klāt turpat blakus un rēķina, cik viņa ieņem.⁷⁷ Arī Rūdolda Blaumaņa lugā “Ļaunais gars” pauninieks ļauj pircējai pašai attaisīt un aiztaisīt viņa nastu, jo pats to nedrīkst⁷⁸, vienīgi nav sniegta informācija par to, kā šajā gadījumā notiek norēķināšanās.

⁷⁰ Niedra, A. *Kad mēness dilst*, 106. lpp.

⁷¹ Jaunsudrabiņš, J. *Baltā grāmata*, 156.-157. lpp.

⁷² Brigadere, A. *Dievs, daba, darbs*, 59. lpp.

⁷³ Deglavs, A. *Žīdu meitiņa*, 18. lpp.

⁷⁴ Apsīšu, J. *Raksti*, 2. sēj, 425. lpp.

⁷⁵ Brigadere, A. *Dievs, daba, darbs*, 61. lpp.

⁷⁶ Jaunsudrabiņš, J. *Baltā grāmata*, 157. lpp.

⁷⁷ Deglavs, A. *Žīdu meitiņa*, 12. lpp.

⁷⁸ Blaumanis, R. *Kopotu raksti*, 4. sēj. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība, 1958. 75. lpp.

Tāpat literatūrā rodams neliels ieskats par košeru jeb ēdienu, ko uzturā drīkst lietot ebreji. Piemēram, Icigs Mozus lūdz pagatavot viņam vakariņas, taču tām noteikti jābūt košeram,⁷⁹ lugas turpinājumā Ādolfs Alunāns košeru pat apspēlējis vienā no savām kuplejām⁸⁰. Savukārt Jānis Jaunsudrabiņš “Baltajā grāmatā” aprakstījis, kā tirgotājam, kurš atbraucis pirkt rudzus, iegūžot roku labībā, pārskrējuši drebuļi pār kauliem, jo rudzu arodā glabājusies kaltēta gaļa, tādējādi viņa panadzēs bijušas piedzītas ar cūku taukiem⁸¹, bet Anna Brigadere apraksta pauninieka šausmas, nejauši ūdens vietā iedzerot cūkgaļas sālījumu.⁸² Brigadere ir arī vienīgā autore, kura attēlo ebreju (skrodera mācekli Joskeli), kurš labprāt lieto uzturā cūkgaļu, lai arī slepus no sava meistara.⁸³

Annas Brigaderes triloģijā apskatīts arī citviet literatūrā nesastopams ebreju tēls – ebreji, kuri izlēmuši pāriet kristietībā. Tāda ir autore Jelgavā sastaptā kalpone Zāra, kura pie diakonisām gatavojas savām kristībām. Zāra uzsver, ka viņas tauta piesita Jēzu pie krusta, tādēļ meitenei jānes tās grēki, tomēr pēc kristībām, pieņemot Marijas vārdu, viņa spēs gūt pestīšanu.⁸⁴ Zāra apzinās, ka citi ebreji viņu nolād par Mozus bauslības atmešanu⁸⁵, tomēr viņai pārlicību dod mācītājs Gūrlands, kurš no gudra un visu cienīta rabīna kļuvis par kristīgo mācītāju un kalpo Jelgavas Trīsvienības baznīcā.⁸⁶

Savdabīgs fakts par ebrejiem atspoguļots Augusta Deglava novelē “Žīdu meitiņa”, kurā visi žagarieši ar lielu interesi aplūko karaspēku, kas pilsētu šķērso pēc Rīgā un Liepājā aizvadītiem manevriem, uzsverot, ka paši ebreji nelabprāt iet cara dienestā un cenšas no tā izvairīties, bet karapulku vērošana viņiem ir baudījums.⁸⁷

Literatūrā ebreju iekšējās attiecības attēlotas maz, atsevišķos gadījumos rakstniekiem veidojot ebreju mīlas stāstus, kur jauniešu jūtām jāpārdzīvo to vecāku materiālu apsvērumu diktēti pārbaudījumi. Augusts Deglavs ir vienīgais autors, kurš mēģinājis atspoguļot ebrejus no viņu pašu, ne latviešu pozīcijas. Lielākoties informācija par informācija par ebreju iekšējo dzīvi iegūstama autobiogrāfiskos darbos, kuros pārsvarā atspoguļotas pašu autoru bērnības atmiņas, kas novērotas pieredzē vai arī iegūtas sarunās ar pašiem ebreju tirgotājiem vai amatniekiem.

⁷⁹ Alunāns, Ā. *Icigs Mozus*, 27. lpp.

⁸⁰ Turpat, 28.-29. lpp.

⁸¹ Jaunsudrabiņš, J. *Baltā grāmata*, 26. lpp.

⁸² Brigadere, A. *Dievs, daba, darbs*, 185.-186. lpp.

⁸³ Turpat, 85. lpp.

⁸⁴ Turpat, 561. lpp.

⁸⁵ Turpat, 613. lpp.

⁸⁶ Turpat, 614.-615. lpp.

⁸⁷ Deglavs, A. *Žīdu meitiņa*, 25. lpp.

Tādējādi latviešu daiļliteratūrā atrodama informācija par ebreju iekšējām attiecībām un tradīcijām drīzāk jāvērtē kā latviešu autoru interpretācija par tām.

3. EBREJU UN LATVIEŠU ATTIECĪBU ATSPUGUĻOJUMS

Ebreji latviešu literatūrā pamatā tiek atspoguļoti tieši saistībā ar latviešiem. Izņēmumi ir vienīgi iepriekšējā nodaļā iztirzātā Augusta Deglava novele “Žīdu meitiņa”, kā arī Andrieva Niedras romāns “Kad mēness dilst”, kura galvenais varonis Indriķis ir vācu muižniecības pārstāvis.

Visbiežāk latvieši kontaktējas ar ebrejiem, pie tiem iepērkoties. Iespējas iegādāties preces no ebreja, kurš piebrauc klāt pircēja mājā, lielo nozīmi īpaši akcentējis Apsīšu Jēkabs stāstā “Žīds iebraucis”.⁸⁸ Tirgotāju attieksme pret saviem pircējiem tiek parādīta dažādi – vieni cenšas gūt sev pēc iespējas lielāku labumu, savukārt citi nedomā tikai mantiskās kategorijās. Spilgts piemērs pirmajam ir Jāņa Purapuķes aprakstītais Mauska, kurš par parādu iesūdz saimnieku pagasta tiesā⁸⁹ vai Andrieva Niedras ebreju krodzinieks, kurš tirgojas ne tikai ar dzērieniem, bet arī ceļiniekiem noderīgu informāciju, ko gan iepriekš zvērējis neizpaust, nodreb pie katras naudas žvadzoņas un sazāļo viesu zirgus⁹⁰. Pie otrajiem pieder lugas “Iciks Mozus” galvenais varonis, kurš pēc ilgām un smagām pārdomām izlemj iedot nabadzīgajai Ievai piecus rubļus, lai tā nezaudētu savu dzīvesvietu⁹¹, kā arī palīdz panākt, ka saimnieks Abukalns ļauj meitai precēties ar viņas mīļoto puisi⁹² (interesanti, ka literatūrā atspoguļota arī pretēja situācija – Rūdolfa Blaumaņa lugā “Skroderdienas Silmačos” atļauju precēties, pateicoties saimniecei Antonijai, saņem tirgotāja Ābrama dēls Joske un šuvēja Zāra⁹³).

Tirgošanās nav iespējama bez kaulēšanās un preces slavināšanas no ebreju puses. Kā lugā “Skroderdienas Silmačos” Zāra atbild uz Rūda jautājumu, vai viņa pazīst žīdu, kurš savas preces neliela, - tāds vēl nav piedzimis.⁹⁴ Atsevišķās situācijās par precīti tiek sniegta arī maldinoša informācija, piemēram, tīra misiņa gredzens tiek raksturots kā apzeltīts⁹⁵. Komiski nekvalitatīvas preces iegādāšanos attēlojis Rūdolfs Blaumanis stāstā “Trakais Izaks”, kurā muižnieka sulainis Reinis nopērk audumu, lai uzšūtu uzvalku, bet tas izjūk jau pirmajā valkāšanas reizē.⁹⁶ Reinis

⁸⁸ Apsīšu, J. *Raksti*, 2. sēj, 421. lpp.

⁸⁹ Purapuķe, J. *Savs kaktiņš, savs stūrītis zemes*, 99. lpp.

⁹⁰ Niedra, A. *Kad mēness dilst*, 96.-99. lpp.

⁹¹ Alunāns, Ā. *Icigs Mozus*, 16. lpp.

⁹² Turpat, 32. lpp.

⁹³ Blaumanis, R. *Kopotī raksti*, 9. sēj, 120. lpp.

⁹⁴ Turpat, 67.-68. lpp.

⁹⁵ Blaumanis, R. *Kopotī raksti*, 4. sēj., 29. lpp.

⁹⁶ Blaumanis, R. *Kopotī raksti*, 2. sēj., 34. lpp.

neizrāda dusmas, bet izspēlē ar tirgotāju Izaku joku, liekot tam izbaudīt dažādas tautas medicīnas procedūras.⁹⁷

Par tirdzniecības procesu plašāko informāciju iespējams iegūt Apsīša Jēkaba stāstā “Žīds iebraucis”, kaulēšanos detalizēti aprakstījis arī Augusts Deglavs, norādot, ka nav bijis viegli nopirkt labu preci par pienācīgu cenu.⁹⁸

Ebreju tirgotājiem latviešu zemnieki pārdod arī savu saražoto produkciju. Iespēja nopelnīt tiem ir arī citā veidā, ko romānā “Savs kaktiņš, savs stūrītis zemes” aprakstījis Jānis Purapuķe. Tajā zemnieki ziemās piepelnās ar koku vešanu uz upi pie kokmateriālu tirgotāja Joselona, kurš pats gan raksturots gan kā negatīvs tēls, kuram pirkstos septiņi gredzeni un ir izaicinošs skatiens, gan reizē arī ir apkārtnes ļaužu svētība, jo dod iespēju iegūt papildu līdzekļus.⁹⁹

Atšķirīga ir arī latviešu attieksme pret ebreju tirgotājiem. Viens no negatīvākajiem piemēriem ir saimnieks Abukalns, kurš Iciku Mozu raida laukā no sava nama, dēvējot par žīda plukatu.¹⁰⁰ Taču šis tēls ir īpašs arī ar krasu attieksmes maiņu, lugas beigās Mozu nodēvējot par savu draugu un kopā ar citiem apsolut ielūgt viņu uz meitas bērnu kristībām.¹⁰¹ Kalps Antons romānā “Savs kaktiņš, savs stūrītis zemes” saimniekam par ebreju tirgotāju ar zināmu skaudību saka, ka viņam tikai jāsēž zirgā un jābraukā, kamēr zemnieki viņam tīra graudus un pelna meitām pūra naudu.¹⁰² Tomēr bieži ebreju un latviešu attiecības parādītas arī kā visnotaļ draudzīgas – ja tirgotāji nakšņoja pie lauciniekiem, tie pretī saņēma kādu nelielu mantu no tā v ezuma (adatas, lakatiņi utt.)¹⁰³. Jānis Jaunsudrabiņš apraksta arī situāciju, kurā viņa ģimene pabaro iepriekš viņiem draudzīgu pauninieku, kurš palicis bez iztikas līdzekļiem.¹⁰⁴ Jaunsudrabiņa ģimenei arī kopumā raksturīgas labas attiecības ar ebrejiem, jo rakstnieka vecmāmiņa uzturējusi arī draudzīgas attiecības ar veikalnieci Bencelieni, kas tirgojusies kādā sādžā uz Lietuvas un Kurzemes robežas.¹⁰⁵

Vissliktākais viedoklis par ebreju tirgotāju atrodams Jāņa Poruka darbā “Mūžīgais žīds”, kurā tas attēlots kā netīrs, kukaiņu apņēmts un zēnu apsmiets klaidonis, kuru neatstāj vienu

⁹⁷ Blaumanis, R. *Kopotī raksti*, 2. sēj., 46.-47. lpp.

⁹⁸ Deglavs, A. *Žīdu meitiņa*, 30. lpp.

⁹⁹ Purapuķe, J. *Savs kaktiņš, savs stūrītis zemes*, 96.-97. lpp.

¹⁰⁰ Alunāns, Ā. *Icīgs Mozus*, 15. lpp.

¹⁰¹ Turpat, 34. lpp.

¹⁰² Purapuķe, J. *Savs kaktiņš, savs stūrītis zemes*, 72. lpp.

¹⁰³ Apsīšu, J. *Raksti*, 2. sēj., 425. lpp.

¹⁰⁴ Jaunsudrabiņš, J. *Baltā grāmata*, 92. lpp.

¹⁰⁵ Turpat, 124. lpp.

istabā, lai tas neko nenozagtu.¹⁰⁶ Var piekrist Anetes Reinšas-Kempbelas viedoklim, ka šo aprakstu, kas ir autora bērnības atmiņas, var skaidrot ar maza zēna, kurš viens atrodas istabā, bailēm no sveša pieauguša, kurš būtiski atšķiras dzīvesveida un reliģijas ziņā, izvirzot arī pieņēmumu, ka, esot kopā ar tuviniekiem, zēna attieksme būtu varējusi būt citāda.¹⁰⁷

Par zagli ebreju tirgotājs tiek nosaukts arī Jāņa Purapuķes romānā, kurā kāds epizodisks tēls pat saka, ka “žīdu apcirpt nav grēks”, jo tas arī neturot par grēku laupīt un postīt kristiešus¹⁰⁸. Tomēr biežāk daiļdarbos gan ir sastopamas tirgotāju bažas par savu preču drošību, ne mājinieku šaubas par ebreju vēlmi ko nozagt. Par zagšanu Rūdolfā Blaumaņa lugas “Zagli” kuplejā sūdzas tirgotājs Ābrams¹⁰⁹, bet Annas Brigaderes trioloģijā pauninieks Simkus ir ļoti nobažījies par savu paunu, nakšņojot mājās, kurās nav neviena vīrieša, kas varētu to nepieciešamības gadījumā aizstāvēt¹¹⁰.

Poruka pieminētais zēnu izsmiekls ir sastopams vairākos daiļdarbos. Sākot jau ar paša Poruka “Kauju pie Knipskas”, kurā puikas izsmej skolas pagalmā iebraukušo tirgotāju un tā vezumā met sniega pikas.¹¹¹ Arī Ernesta Birznieka-Upīša stāstā “Seskiņš” atspoguļota gados jauno vīru ņirgāšanās par ebrejiem.¹¹² Biežāk gan tieši bērni izveido draudzību ar ebrejiem - Rūdolfā Blaumaņa lugā “Trīnes grēki”, kurā attēlota saime, kas visnotaļ laipni izturas pret ebreju tirgotājiem, saimnieku dēls Vilis labprāt pavada laiku spēlēs ar tirgotāja Ābrama dēlu Joski.¹¹³ Apsīšu Jēkaba stāstā “Žīds iebraucis” tieši puikas ir pirmie, kas ar lielu interesi sagaida tirgotājus, radot iespaidu, ka tā ierašanās viņiem bijusi gandrīz kā svētki¹¹⁴, pats autors arī ar lielu interesi gājis ciemos pie kaimiņiem, pie kuriem ebrejs nakšņojis, lai novērtētu, kā tas tiek uzņemts.¹¹⁵ Draudzību, kas bērnībā pašam izveidojusies ar pauninieku Seskiņu, aprakstījis Ernests Birznieks-Upītis, kuram viņu mājā nakšņojošais ebrejs gan vakaros stāstījis pasaku, gan pat mācījis rakstīt ebreju burtus.¹¹⁶ Arī Jānis Jaunsudrabiņš atminas ebreju Simki, kurš, “kaut gan skops kā visi citi

¹⁰⁶ Poruks, J. *Jāņa Poruka rakstu izlase jaunatnei Nr.3*, 24.-25. lpp.

¹⁰⁷ Reinsch-Campbell, A. *Tradition and Modernity. Images of Jews in Latvian Novels 1934-1944*, P. 117.

¹⁰⁸ Purapuķe, J. *Savs kaktiņš, savs stūrītis zemes*, 98. lpp.

¹⁰⁹ Blaumanis, R. *Kopoti raksti*, 4. sēj., 22. lpp.

¹¹⁰ Brigadere, A. *Dievs, daba, darbs*, 173. lpp.

¹¹¹ Poruks, J. *Kauja pie Knipskas*. Rīga: J. Rozes apgāds, 1927. 9. lpp.

¹¹² Birznieks-Upītis, E. *Kopoti raksti*, 1. sēj, 182. lpp.

¹¹³ Blaumanis, R. *Kopoti raksti*, 4. sēj, 317. lpp.

¹¹⁴ Apsīšu, J. *Raksti*, 2. sēj, 421. lpp.

¹¹⁵ Turpat, 425. lpp.

¹¹⁶ Birznieks-Upītis, E. *Kopoti raksti*, 1. sēj, 176. lpp.

žīdi”, tomēr zēnam par pasakas stāstīšanu uzdāvinājis bļodiņu un arī pats ļoti izteiksmīgi stāstījis pasaku.¹¹⁷

Ebreju tirgotāji veic arī citas funkcijas. Viena no tādām ir savedēja funkcija. Ādolfā Alunāna lugā *Icigs Mozus* apņemas par trim rubļiem kalponei Margrietai atrast brūtgānu¹¹⁸, savukārt Rūdolfā Blaumaņa lugā “Ļaunais gars” Ābrams apsola Pieterim palīdzēt tikt pie sievas, ja tas iereibušo ebreju līdz rītam ieslēgs vāgūzī, lai tas, atrodoties šādā stāvoklī, neatdāvinātu mantas no sava vezuma¹¹⁹. Savukārt Blaumaņa lugā “Trīnes grēki” Maz-Bērzu māte ļoti labvēlīgi atsaucas par Ābramu kā savedēju, nodēvējot to par “godīgu žīdu”¹²⁰. Tāpat tie arī lauciniekiem piegādāja jaunākās ziņas gan par notikumiem tuvākajā apkārtnē, gan pasaulē, kas, protams, gan reizēm bija tālu no patiesības. Tomēr “žīds jau tā stāstīja”¹²¹ bija nozīmīga atsauce uz informācijas avotu.

Vēl ebreji tiek parādīti arī kā amatnieki, pārsvarā tie bija skroderi vai arī pūra lāžu apgleznotāji. Romānā “Mērnieku laiki” ebreju uzdevums ir arī mērnieku istabu iztapsēšana jeb tapešu izklāšana¹²², savukārt Annas Brigaderes triloģijā ebrejiete ir matu meistare autores māsas kāzās Jelgavā.¹²³ Skroderi, kas laukos bijuši bieži viesi, daiļdarbos parasti ir attēloti labvēlīgi. Jānis Jaunsudrabiņš bērnībā bijis sadraudzējies ar skroderi Eliju, savukārt ar viņa dēlu tas rakstniekam nav izdevies valodas barjeras dēļ.¹²⁴ Brigaderes rakstītais liek secināt, ka, līdzīgi kā tirgotāji, arī ebreju skroderi gan precinājuši jaunus puisi un meitas, gan nesuši jaunākās ziņas.¹²⁵

Literatūrā ir sastopami piemēri, ka ar ebrejiem tiek baidīti bērni. Iciks Mozus atstāta situāciju Rīgā, kad viņu kāda sieva paaicinājusi pie sevis, lai demonstrētu bērnam kā piemēru, kas sliktas uzvedības gadījumā nāks ar lielu maisu, iebāzīs tajā bērnu un aiznesīs prom.¹²⁶ Savukārt Anna Brigadere apraksta kalpu ģimenes mātes draudēšanu bērniem ar mūžīgo žīdu, kurš staigā ar maisu un ņer nerātnus bērnus.¹²⁷ Bailes vai neuzticība pret ebrejiem triloģijā vērojama arī

¹¹⁷ Jaunsudrabiņš, J. *Baltā grāmata*, 89. lpp.

¹¹⁸ Alunāns, Ā. *Icigs Mozus*, 12. lpp.

¹¹⁹ Blaumanis, R. *Kopoti raksti*, 4. sēj, 118. lpp.

¹²⁰ Turpat, 277. lpp.

¹²¹ Apsīšu, J. *Raksti*, 2. sēj, 427. lpp.

¹²² Kaudzīte, R., Kaudzīte, M. *Mērnieku laiki*, 93. lpp.

¹²³ Brigadere, A. *Dievs, daba, darbs*, 764. lpp.

¹²⁴ Jaunsudrabiņš, J. *Baltā grāmata*, 154.-155. lpp.

¹²⁵ Brigadere, A. *Dievs, daba, darbs*, 60. lpp.

¹²⁶ Alunāns, Ā. *Icigs Mozus*, 11. lpp.

¹²⁷ Brigadere, A. *Dievs, daba, darbs*, 455. lpp.

situācijā, kurā meitas negribīgi ēd maizi, kuru māte izcepusi, ciemojoties pie ebrejiem un palīdzot tiem saimniecībā sestdienā, kad tiem pašiem noliegts strādāt.¹²⁸

Ebreji dažādos veidos atspoguļoti arī mākslinieciskās izteiksmes līdzekļos. Populārs ir salīdzinājums ar mūžīgo žīdu, kam gan citviet ir mazāk negatīva pieskaņa nekā Jāņa Poruka skicē vai Brigaderes trioloģijā. Tā tiek raksturota gan nemitīga ceļošana apkārt¹²⁹, gan nozušana¹³⁰, gan pēkšņa atkal parādīšanās pēc tās¹³¹. Mākslinieciskās izteiksmes līdzekļos tiek apspēlēta arī ebreju kāre pēc naudas, piemēram, “zemnieks pēc zemes ir izsalcis arvienu, tāpat kā žīds pēc naudas”¹³² vai “žīds par velti ir pirkstu saltā ūdenī nebāž, bet par naudu”¹³³ un bailīgums (“bailīgs kā jau daždien žīds”¹³⁴).

Ebrejus bieži saista kopā ar čigāniem. Vairākkārt lasāms izteiciens “vai tas būtu žīds vai čigāns”¹³⁵, Blaumaņa stāstā “Trakais Izaks” kāds krodzinieks tiek raksturots kā tāds, kurš “vairāk nekā vajadzētu tinas ar žīdiem un čigāniem”¹³⁶.

Starp ebrejiem un latviešiem vismazākais nošķīrums ir Pāvila Rozīša romānā “Valmieras puikas”, kura darbība risinās jau 20. gadsimta sākumā. Tirgotāju un amatnieku bērni mācās vienā skolā¹³⁷, kopā apmeklē revolucionāru mītiņus un sapulces¹³⁸, kā arī viņu tautība kopumā daiļdarbā netiek īpaši izcelta vai pretnostatīta.

Latvieši ar ebrejiem kontaktējas viņu amata dēļ, izmantojot tirgotāju un amatnieku sniegtos pakalpojumus. Ciešāka saikne ebrejiem veidojas tieši ar lauciniekiem, jo tur tirgotāji un amatnieki mēdza arī nakšņot, tādējādi iepazīstoties tuvāk ar mājiniekiem. Lauku mājās tie ienesa arī informāciju no ārpusaules, ļāva tiem iepazīt ko svešādu. Tieši šī pieredze ir arī pamats vairākiem literāriem darbiem, kas pārsvarā attēlo ebrejus un latviešu attiecības kā savstarpēji labvēlīgas. Kopumā gan jāsecina, ka ebreji pret latviešiem, tāpat kā latvieši pret ebrejiem ir izturējušies dažādi, tāpēc tie nav jāvērtē tikai pēc tautības, jo cilvēku attieksme ir atkarīga no to individuālā rakstura, īpašībām un vērtībām, ne etniskās piederības.

¹²⁸ Brigadere, A. *Dievs, daba, darbs*, 571. lpp.

¹²⁹ Jaunsudrabiņš, J. *Baltā grāmata*, 344. lpp.

¹³⁰ Kaudzīte, R., Kaudzīte, M. *Mērnieku laiki*, 210. lpp.

¹³¹ Turpat, 372. lpp.

¹³² Turpat, 230. lpp.

¹³³ Blaumanis, R. *Kopotī raksti*, 2. sēj., 34. lpp.

¹³⁴ Blaumanis, R. *Kopotī raksti*, 4. sēj., 29. lpp.

¹³⁵ Jaunsudrabiņš, J. *Baltā grāmata*, 242. lpp.

¹³⁶ Blaumanis, R. *Kopotī raksti*, 2. sēj., 39. lpp.

¹³⁷ Rozītis, P. *Valmieras puikas*, 172. lpp.

¹³⁸ Turpat, 331. lpp.

SECINĀJUMI

Latviešu daiļliteratūras darbi sniedz būtisku informāciju par ebrejiem Latvijas teritorijā, to darbību, kā arī attiecībām ar latviešiem. Autori savos iespaidos lielākoties ietekmējušies no savas personīgās pieredzes, kas tiek vai nu tieši atspoguļota, vai arī veido rakstnieku skatījumu, tādējādi nošķirami autobiogrāfiskie darbi no literatūras, kas netiek balstīta uz reālu pieredzi.

Autobiogrāfiskie darbi, protams, ir subjektīvi, par ko uzskatāmi liecina Jāņa Poruka skices “Mūžīgais žīds” krasā atšķirība no citas līdzīga satura literatūras. Tomēr reizē tā no vēstures skatījuma ir arī vērtīgākā, jo, lai arī tāpat kā jebkuras citas atmiņas, tajā aprakstītos notikumus autors subjektīvi atlasījis pēc saviem ieskatiem, šie notikumi sniedz informāciju par reālām sadzīves situācijām, kā trūkst citos avotos. Citos daiļliteratūras darbos autori, visticamāk, savus tēlus veidojuši atbilstoši saviem uzskatiem vai vienkārši vēlējušies paspīlgtināt tēlus vai sižeta līniju (kā faktos nepamatotajā ebreja tēlā Andrieva Niedras romānā “Kad mēness dilst”).

Ebreji literatūrā pārsvarā attēloti kā tirgotāji, visbiežāk tie ir pauninieki, retāk – veikalnieki. Daiļdarbi sniedz visnotaļ detalizētu informāciju par tirgošanās procesu un precēm, kas atradās ebreja paunā vai vezumā. Ja starp tirgotāju un mājiniekiem izveidojas tuvākas attiecības, iespējams nedaudz uzzināt arī par viņa ģimeni, savukārt nelielu ieskatu to reliģiskajās tradīcijās sniedz iespēja vērot tos tirgotājus, kuri sestdienās apmetušies kādā no zemnieku mājām. Vairāk informācijas iespējams uzzināt arī par skroderiem, jo tie mēdza apmesties mājās, kurās tie strādā.

Kopējo latviešu literatūrā atspoguļoto attieksmi pret ebrejiem par raksturot kā visnotaļ tolerantu gan no daiļdarbu tēlu, gan pašu autoru viedokļa. Ir tikai atsevišķi gadījumi (“Kad mēness dilst”, “Mūžīgais žīds”), kad pret ebrejiem no autoru puses tiek vērsti spēcīgi aizspriedumi, kas balansē uz antisemitisma robežas, reizēm šādus uzskatus pauž arī daiļdarbu varoņi (kā bērnu biedēšana ar ebrejiem). Pārsvarā literatūrā sastopamie latvieši un ebreji respektē atšķirīgos reliģiskos un arī cita veida uzskatus. Iespējams, toleranci varēja veicināt arī to savstarpējā ekonomiskā atkarība, laika gaitā pret atšķirīgo varēja rasties arī pieradums, tam vairs nešķietot svešam. Pēdējam argumentam par labu runā arī romāna “Valmieras puikas” piemērs, kas gan ir sarakstīts jau 20. gs. 30. gados, tomēr tajā nošķirums starp latviešiem un ebrejiem gandrīz pilnībā nav saskatāms, bez jebkādam savstarpējam nesaskaņām sadzīvojot Valmierā.

AVOTU UN LITERATŪRAS SARAKSTS

Avoti

1. Alunāns, Ā. *Icigs Mozus*. Jelgava: H. Alunāns, 1929. 40 lpp.
2. Apsīšu, J. *Raksti*, 2. sēj. Rīga: A. Gulbis, 1925. 421.- 427. lpp.
3. Birznieks-Upītis, E. *Kopotī raksti*, 1. sēj. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība, 1946. 174.- 185. lpp.
4. Blaumanis, R. *Kopotī raksti*, 2. sēj. Rīga: Apgāds "Cīrulis", 1994. 33.-48. lpp.
5. Blaumanis, R. *Kopotī raksti*, 4. sēj. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība, 1958. 7.-129. lpp., 259.-329. lpp.
6. Blaumanis, R. *Kopotī raksti*, 9. sēj. Aijovas Veiverlija: Latvju Grāmata, 1955. 9.-127. lpp.
7. Brigadere, A. *Dievs, daba, darbs*. Rīga: Zvaigzne ABC, 1997. 781 lpp.
8. Deglavs, A. *Žīdu meitiņa*. Rīga: Pūcīšu Ģederts, 1900. 40 lpp.
9. Holbergs, L. *Lustesspēle no Zemnieka, kas par Muižnieku tape pārvērsts*. [B.v.: b.i.], 2000. 21 lpp.
10. Holbergs, L. *Žūpu Bērtulis (Jeppe): joku luga piecos cēlienos no dāņu zemnieku dzīves 18. gadu simtenī*. Valmiera; Cēsis: K. Dūnis, 1925. 48 lpp.
11. Jaunsudrabiņš, J. *Baltā grāmata*. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība, 1957. 454 lpp.
12. Kaudzīte, R., Kaudzīte, M. *Mērnieku laiki*. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība, 1964. 446 lpp.
13. Niedra, A. *Kad mēness dilst*. Rīga: SIA "Vārniene", 1992. 89.-152. lpp.
14. Poruks, J. *Jāņa Poruka rakstu izlase jaunatnei Nr.3*. Rīga: D. Zeltiņš un A. Golts, 1921. 24.-26. lpp.
15. Poruks, J. *Kauja pie Knipskas*. Rīga: J. Rozes apgāds, 1927. 9. lpp.
16. Purapuķe, J. *Savs kaktiņš, savs stūrītis zemes*. Rīga: Izdevniecība "Zinātne", 1990. 190 lpp.
17. Rozītis, P. *Valmieras puikas*. Rīga: Zinātne, 1988. 393 lpp.
18. Vecais Stenders. *Bildu ābice*. Rīga: Izdevniecība "Liesma", 1977. 11. lpp.

Literatūra

1. Apīnis, A. Vai ābece vien? Grām.: Vecais Stenders. *Bildu ābice*. Rīga: Izdevniecība "Liesma", 1977. 34. lpp.
2. Kalnačs, B. Romāns par savējiem – par Valmieras puikām. Grām.: Rozītis, P. *Valmieras puikas*. Rīga: Zinātne, 1988. 29. lpp.
3. Reinsch-Campbell, A. *Tradition and Modernity. Images of Jews in Latvian Novels 1934-1944*. Stockholm: Stockholm University, 2008. P. 104-141.
4. Stranga, A. *Ebreji Baltijā. No ienākšanas pirmsākumiem līdz holokaustam. 14. gadsimts – 1945. gads*. Rīga: LU žurnāla "Latvijas Vēsture" fonds, 2008. 339.-342. lpp.